

بررسی ارزش های اخلاقی و راه های ترویج آن در جامعه

فاطمه مظفری راد^۱

چکیده

این مقاله با هدف بررسی ارزش های اخلاقی و راه های ترویج آن در جامعه تنظیم و در آن تلاش گردیده تا به این سوال پاسخ داده شود که ارزش های اخلاقی چه هستند و راه های ترویج این ارزش های اخلاقی در جامعه چیست ؟ این تحقیق از نوع تحقیقات توصیفی می باشد و روش به کار رفته در آن کتابخانه ایی بوده است . ابزار به کار رفته در جهت جمع آوری داده ها، فیش و تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا انجام شده است. از مهم ترین نتایج این مطالعه می توان به این موضوع اشاره کرد که شکی نیست که همه خواهان نیکبختی و سعادتند و برای رسیدن به این هدف بزرگ راهی جز تزکیه و تصفیه و تهذیب نفس ، یعنی کسب ارزش های اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی ، وجود ندارد. بنابراین لازم است بار دیگر به ارزش های اخلاقی توجه نموده و همه ی افراد جامعه را به سوی این فضایل رنگ باخته و ارزش های مورد غفلت واقع شده ، دعوت کرد. زیرا ارزش های اخلاقی جایگاه والایی در دین اسلام دارند.

کلیدواژه: ارزش های اخلاقی ، ترویج ، جامعه

۱- طلبه سطح دو حوزه علمیه کوثر (س) علی آباد کتول

مقدمه

اخلاق عبارت است از مجموعه ارزش های انسانی و فضایل باطنی که به او امتیازی بسیار برتر و والاتر از دیگر موجودات می دهد و اصولاً دین اسلام مکتبی دائر مدار اخلاق است و ارزش های اخلاقی بر سرتاسر تعالیم آن سایه افکنده است. اسلام آیین فطرت است. مبنا و هدف رسالت انبیاء زنده کردن ارزش های انسانی و فضایل فطری و اخلاقی است. این ارزش ها زنده نمی شوند مگر در سایه توجه به مسائل فطری و گرایش های متعالی انسان تحت تربیت انبیاء علیهم السلام. با این بیان اخلاق و ارزش ها و فضایل اخلاقی در برگیرنده تمام ابعاد وجودی انسان و تمام مسائل اجتماعی اوست. خانواده، مدرسه، بازار، محیط کار، فضای سیاسی، نظامی و حکومتی و.... هیچکدام نمی تواند خالی از فضایل و ارزش های اخلاقی باشد.

رسول خدا (ص) و اهل بیت (ع) آینه تمام ارزش های اخلاقی و انسان های کاملند و بشر برای پرورش یافتن و تربیت خود نیازمند به اسوه پذیری و الگوگیری از آنها است. سیره امام عصر عجل الله تعالی فرجه بزرگ ترین سر مشق بشریت است. و آنها که مدعی پیروی از اویند و منتظران ظهور او و دلداده جمال محبوب باید تمام زندگی و اخلاق و رفتار خویش را با خصلت های زیبای او تطبیق دهند. پس چون اهل بیت اسوه و الگوی ما هستند و لازم الگو پذیری انس با امام علیه السلام است باید همه امور را به معصومین علیهم السلام و امام عصر عجل الله تعالی فرجه بازگردانیم زیرا با آنها عهد و پیمان بسته ایم. پس شناخت ما از ارزش های اخلاقی و عمل به آنها در سایه توجه به آنها است.

با توجه به اهمیت بالای این مسئله مطالعات فراوانی در این زمینه صورت گرفته است که برای نمونه می توان به این موارد اشاره نمود: فاضل قانع (۱۳۹۲) سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلامی، مصباح یزدی (۱۳۹۱) اخلاق در قرآن، تحریری (۱۳۹۶) اخلاق اجتماعی.

مطالعات انجام شده عمدتاً به بررسی اهمیت و انواع ارزش های اخلاقی پرداخته اند. و هیچ کدام در مورد راه های ترویج ارزش های اخلاقی در جامعه سخنی نگفته اند لذا این مطالعه در صدد است تا به این پرسش پاسخ دهد که راه های ترویج ارزش های اخلاقی در جامعه چیست؟

در این مقاله سعی شده اهمیت و انواع ارزش های اخلاقی را بررسی کرده و راه های ترویج این ارزش های اخلاقی در جامعه را بیان کنیم.

ارزش های اخلاقی

ارزش های اخلاقی ارزش هایی هستند که از ارتباطات حقیقی بین افعال اختیاری انسان و کمالات تکوین نفس انسانی پدید می آیند. به بیان دیگر، همه ی انسان ها، کمابیش، استعداد رسیدن به مجموعه ای از کمالات حقیقی را دارند و هر فعل اختیاری به اندازه ای که وصول به آن کمالات را آسان یا دشوار کند، ارزش اخلاقی مثبت یا منفی خواهد داشت. این ارزش های اخلاقی حقایقی هستند که با قوه ی عقل کشف می شوند و در موارد ناتوانی عقل، وحی آن ها را تبیین می کند.^۱

ارزش های اخلاقی، در خارج ضمانت اجرایی ندارند، بلکه ضامن اجرایی آن ها وجدان است که امری داخلی است، یعنی این وجدان اخلاقی است که شخص را وادار به رعایت می کند. درواقع، عمل اخلاقی قائم به نیت است؛ بر این اساس، عمل انسان در صورتی اخلاقی است که به قصد ریا و خودنمایی نباشد وگرنه ارزشی ندارد. پس اخلاق مرهون نیت صالح است.^۲

اتمام ارزش های اخلاقی و به کمال رساندن آن طبق فرموده رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) از اهداف مهم بعثت است. در اهمیت ارزش ها و مسائل اخلاقی همین بس که پیامبر عظیم الشان اسلام فرمودند: " بُعِثْتُ لِاتِّمَمِّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ " " برانگیخته شده ام تا کرامت ها و فضایل اخلاقی را تمام و کامل کنم."^۳

متون ادعیه و زیارت های خاص حضرت ولی عصر(عج) علاوه بر بعد زیارتی و دعائی مملو از تعلیمات و معارف الهی در بعد سازندگی اخلاقی و ارزش های انسانی است. در دعای عهد هر روز صبح می خوانیم:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَجِدُّ لَكَ فِي صَبِيحَتِكَ يَوْمِي هَذَا وَمَا عِشْتُ مِنْ أَيَّامِي عَهْدًا وَعَقْدًا وَبَيْعَةً لَكَ فِي غُنْقِي لَا أَحُولُ عَنْهَا وَلَا أُزُولُ أَبَدًا...^۴

" پروردگارا من در صبح همین روزم و تمام ایامی که در آن زندگی کنم با او تجدید عهد میکنم و عقد بیعت او بر گردن من است و هرگز از این عهد و بیعت برنگردم و تا ابد بر آن ثابت قدم باشم. "

قرآن کریم در مورد رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم می فرماید:

" لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ. "

^۱ - مصباح یزدی، جامعه و تاریخ، ص ۲۰۵ الی ۲۰۹

^۲ - مصباح یزدی، دروس فلسفه اخلاق اسلامی، ص ۴۶

^۳ - مستدرک الوسائل، ج ۲ ص ۲۸۲

^۴ - مفاتیح الجنان، ص ۹۹۰

در وجود مقدس حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم برای شما الگوی نیکو است.^۱

حضرت رسول اکرم (ص) زیاد تضرع و زاری می کرد و پیوسته از خداوند متعال می خواست که او را به محاسن و مکارم اخلاق زینت بدهد و همیشه در دعای خود می گفت: خدایا! خلقت و خویم را نیکو قرار بده و نیز می فرمود: پروردگارا! مرا از زشتی های اخلاق دور بدار.

در اهمیت ارزش های اخلاقی مولا امیرالمومنین (ع) می فرمایند:

" الْعَجْزُ أَفْهٌ، وَ الصَّبْرُ شَجَاعَةٌ، وَ الزُّهْدُ ثَرْوَةٌ وَ الْوَرَعُ جَنَّةٌ، وَ نِعَمَ الْقَرِينُ الرِّضَى."

امام علی (ع) فرمود: عجز و ناتوانی آفت است و صبر، شجاعت، و زهد، ثروت، و تقوا و پرهیزکاری سپر است (در برابر گناهان و خطرات شیطان و هوای نفس) و رضایت و خشنودی (از تقدیرات الهی) بهترین همنشین است.^۳

از نظر اسلام، شناخت ارزش های اخلاقی، وظیفه ای است که عمل به آن، مایه آرایش معنوی است. اهمیت و ارزش آداب و فضیلت های اخلاقی، در سیره معصومان چنان است که می فرمایند: «اگر انسان فقط دو روز در این جهان وقت داشته باشد، سزاوار است که یک روز آن را در آموزش ادب و اخلاق صرف کند تا در آخرت از آن بهره گیرد.»^۴ ویژگی های نیک اخلاقی، مایه حفظ شخصیت آدمی و پاسخی به فراخور فطرت فضیلت خواه بشر است. بنابراین چه نیکوست انواع ارزش های اخلاقی را بشناسیم و آن را در زندگی خود پیاده کنیم.

انواع ارزش های اخلاقی

در هر جامعه انسانی، در هر زمان و در هر مکانی، اگر اخلاق نباشد، زندگی، معنا، لطافت، زیبایی و شکوفایی نخواهد داشت. اخلاق، راه و رسم زندگی کردن و نحوه ارتباط و تعامل با دیگران را به ما می آموزد و این، بهترین ضامن اجرایی قوانین الهی و حتی بشری است. بدون شک مصادیق ارزش های اخلاقی مانند گشاده رویی، احترام، فروتنی، وفاداری، صداقت و راستگویی، عدالت، صله رحم، اخلاص، سخاوت، هدیه دادن، خیرخواهی، همدردی، ایثار، عفو و گذشت، حیا، مهربانی، قناعت و... در جامعه فراوان هستند ولی ما در این جا به ذکر سه نمونه ارزش اخلاقی بسنده می کنیم:

^۱ - سوره احزاب / ۲۱

^۲ - قمی، کحل البصر فی سیره سید البشر (ص)، ص ۵۸

^۳ - نهج البلاغه، حکمت ۴

^۴ - کلینی، کافی، ج ۸، ص ۱۳۲

^۵ - جوهری، سلوک جوانی، ص ۵۸

عدالت

عدالت از واژه عربی «عدل» به معنای حکم کردن به حق^۱، تقسیم کردن مساوی^۲ یا آنچه مورد رضایت است و افراد را نسبت به رسیدن به حقشان قانع می کند^۳ گرفته شده است. همه این معانی در این تعبیر علی از عدالت، جمع اند: «عدل چیزهایی را به جای خود می نهد.»^۴

در آموزه های اسلامی، عدالت چنان جایگاه والایی دارد که جزو اصول دین اسلام به شمار آمده است. پیشوایان دینی اسلام نیز همواره بدان توجه داشته و تصدی بسیاری از مسئولیت های اجتماعی را به احراز عدالت در افراد وابسته کرده اند. عدالت در یک نگاه معیار کلی همه ارزش های اخلاقی است. رفتارهای متناسب با عدالت، اخلاقی و رفتارهای نامناسب با آن غیر اخلاقی شمرده می شود. به این دلیل از منظر اخلاق اسلامی عدالت قانونی عام است که همه فضائل اخلاقی دیگر را شامل می شود. نیاز عمده جامعه بشری برقراری عدالت و دادگری است و حاکمیت روابط انسانی بر جامعه. عدالت، تنها اصلی است که می تواند تعادل فرد و اجتماع را از نظر اخلاق و نیز در دیگر عرصه های حیات بشری حفظ کند و به پیکره فرد و اجتماع، سلامت و آرامش ببخشد. قرآن کریم عدالت فردی را حوزه اخلاق و اجتماعی را یکی از فلسفه های بعثت انبیا ذکر میکند.^۵

نیاز عمده جامعه بشری برقراری عدالت و دادگری است و حاکمیت روابط انسانی بر جامعه. بنابراین عدالت در هر ساحتی جلوه خاصی دارد که بیان کننده نحوه ارتباط انسان با آن ساحت است و باید با دقت در دستورهای نورانی کتاب و سنت کشف شود. عدالت اگر در وجود آدمی نهادینه شود و در عرصه تعامل با دیگران بروز کند، به گونه ای که شخص از هوای نفس خویش صرف نظر کند و از جانب خویش حق را به دیگری بدهد، او را به صفت انصاف متخلق میکند. انصاف، واقع بینی و التزام به حق و عدالت در گفتار و رفتار و آزاد شدن از قید اوهام واهی و خیالات برآمده از خود پسندی و خود محوری است. از این رو براساس روایات ما، انصاف یکی از برترین اخلاقیات است: "سَيِّدُ الْأَعْمَالِ إِنْصَافُ النَّاسِ" "سرور اعمال، انصاف با مردم است؛"^۶

۱ - ازهری، تهذیب اللغة، ج ۲، ص ۱۲۵

۲ - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۵۱

۳ - فیومی، المصباح المنیر، ص ۳۹۷

۴ - نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷

۵ - فاضل قانع، سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلامی، ص ۹۱

۶ - حکیمی، امام مهدی (عج) و آینده زندگی، ص ۴۶

۷ - سوره حدید/ ۲۴

۸ - کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۴۵

شود. گاهی نیز باید از تشویق عملی مثل جایزه، هدیه، نمره، اضافه حقوق، اردو، سفرهای زیارتی و سیاحتی، بن کالا و... استفاده کرد.^۱

به هر حال، تشویق در همه ی اشکالش، علاوه بر رشد فضایل، خود نوعی تنبیه برای افرادی که اعمال ناشایست انجام می دهند محسوب میشود، زیرا میان آن ها و افراد شایسته تفاوت قائل شده اند و شاهدند که دیگران مورد توجه و احترام قرار می گیرند ولی کسی به این ها توجه نمیکند. این مسئله می تواند آن ها را به انجام فضایل و ترک رذایل ترغیب نماید .

۷) ایجاد محیط تربیتی مساعد

تربیت دینی و اخلاقی فرزندان از وظایف والدین است و یکی از عوامل مؤثر در تربیت اخلاقی و گسترش فضایل فراهم کردن محیط مناسب برای رشد اخلاقی است. زیرا شرایط محیطی که فرد در آن زندگی می کند، اعمال و رفتار او را تحت تأثیر قرار می دهد؛ یعنی اگر محیط مناسب، سالم و مساعد برای تربیت باشد، سبب رشد فضایل و اخلاق پسندیده در فردی می شود. در مقابل، محیط فاسد و آلوده، باعث رشد رذایل و اخلاق ناپسند در افراد می گردد. خانواده، به مثابه ی اولین نهاد حضور، رشد و تکامل فرد است. بنابراین خانواده ها باید محیط خانه را به یک محیط امن، آرامش بخش، دینی و اخلاقی تبدیل نمایند. بستر سازی سالم و مناسب در محیط خانه، راهی ندارد جز این که والدین خود را ملزم به رعایت مسائل اخلاقی نمایند و از هرگونه تشویش، اضطراب، بروز رذایل و خصلت های زشت دوری جویند، چراکه همه ی این امور بر تربیت فرزندان تأثیر سوء می گذارند. بنابراین فراهم شدن محیط عاری از هرگونه رذيله و انحراف میتواند کمک شایانی به گسترش فضایل در جامعه نماید.

۸) دشمن شناسی

دنیا عرصه ی تقابل حق و باطل است و به حکم شناخت دشمن و آگاهی از موقعیت، قدرت و اهداف آن یک امر ضروری است. ملت مسلمان ایران که دارای حکومت اسلامی است نیز دشمنان بسیاری دارد و گاه و بی گاه از طریق نظامی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی وارد عمل می شوند تا بتوانند اهداف شوم خود را محقق کنند. امام خمینی (ره) می فرماید: " برنامه ی ملت ما، برنامه ی طویل المدت، این است: همانگونه که در گذشته دشمن را شناختید و از میدان رد کردید، حال هم دشمن را بشناسید و از میدان ردش کنید. زیرا (دشمن) ما فقط محمدرضا نبود، هرکس مسیرش، مسیر اسلام نباشد دشمن ماست. " ^۲

^۱ - زینهارى، نقش تشویق و تنبیه در تربیت کودک، ص ۳۶

^۲ - خمینی (ره)، صحیفه نور، ج ۶، ص ۲۵۷

اکنون که دشمن اسلام، انسانیت و تمام موجودیت ما را مورد هجمه قرار داده است، غفلت و سستی در برابر آن ها عوارض سنگینی به بار می آورد که جبران ناپذیر است. پس لازم است از شناسایی دشمن غافل نباشیم بلکه باید دائماً برنامه و اهداف آنان را پیش بینی کنیم و در برنامه ریزی ها همیشه جلوتر از دشمن باشیم. درواقع باید میدان ابتکار و عمل را در دست بگیریم و قبل از دشمن قدم برداشته و طرح ها و نقشه های آنان را در نطفه خفه کنیم.^۱

شناخت دشمن و اهداف او، که نابودکردن باورها و ارزش های اعتقادی و اخلاقی ماست، سبب استقامت و پایداری ما در پایبندی به ارزش ها می شود. زیرا خود را لحظه به لحظه در میدان جهاد و مبارزه با دشمن می بینیم که باید با چنگ و دندان از داشته های خود محافظت و پاسداری نماییم. و هرگونه غفلت، اعتماد بیجا به دشمن، ضعیف پنداشتن او، مساوی با نابودی تمام باورها، اصول و مبانی اعتقادی و اخلاقی است .

۹) بهره برداری از ظرفیت رسانه های جمعی داخلی

رسانه های جمعی، یکی از ابزارهای مؤثر و مفید در ترویج ارزش ها هستند، زیرا رسانه های جمعی را در ردیف عوامل شخصیت ساز قرار داده اند و بر این باورند که این ابزار می تواند هنجارهای اجتماعی را تقویت یا تضعیف سازد.^۲

در هر صورت ، اصل تأثیر عمیق رسانه های جمعی قابل انکار نیست و این به خاطر وقت زیادی است که افراد صرف خواندن کتاب، مجله، روزنامه، تماشای برنامه های تلویزیون، گوش دادن به رادیو و رفتن به سینما می کنند. با توجه به نکات یادشده و این واقعیت که رسانه های جمعی در جهت تغییر و تضعیف ارزش ها و شکل گیری باورهای منفی نیز کارایی مؤثری دارند، پس ضروری است که از این فرصت و ظرفیت طلایی که رسانه ها دارند، به نحو احسن استفاده شود. یعنی تمام برنامه ها، سریال ها، کارتن ها، مقالات و... هم سو و همگام با ارزش های اخلاقی باشند؛ زیرا در صورت کم کاری و غفلت از این فرصت ارزشمند، لطمات جبران ناپذیری را بر حوزه اخلاق وارد می کند و سلامت اخلاقی گروه کثیری از جامعه را تحت شعاع قرار می دهند. نتیجه ی امر این است که انسان ها از مسیر بندگی و تقرب الهی که هدف خلقت است، باز می مانند.

^۱ - مضمون بیانات رهبری در حرم رضوی، ۱۳۹۲/۱/۱

^۲ - کوئن، مبانی جامعه شناسی ، ص ۱۱۲

نتیجه گیری

نتیجه پژوهش حاضر گویای این است که اصول و ارزش‌های اخلاقی از ملزومات و ضرورت‌های زیستن در جامعه بشری است. بی‌گمان جامعه‌ای که ارزش‌های اخلاقی در آن پررنگ باشد و اکثر افراد خود را مقید به آن بدانند، جامعه‌ای پیشرفته محسوب می‌شود و افراد در این جامعه به راحتی پله‌های قرب الهی را طی می‌کنند و خود و دیگران را به سعادت می‌رسانند. اما از آن جایی که در مسیر انجام دستورات الهی دشمن بیرونی و درونی مانع تهذیب و آراسته شدن افراد جامعه به اخلاقیات می‌شود و با ابزارهای گوناگون می‌کوشد که ارزش به ضد ارزش و ضد ارزش به ارزش تبدیل شود و به نوعی دگرگونی ارزش‌ها ایجاد شود. بنابراین لازم است برای رسیدن به کمال نهایی و قرب الهی، افراد جامعه مجهز به اموری شوند که بتوانند برخی ارزش‌های رنگ باخته و مورد غفلت واقع شده در جامعه‌ی فعلی خود را پررنگ نمایند و سایر ارزش‌های مورد توجه را حفظ نمایند. به کارگیری اصول و روش‌های زیر به این امر کمک می‌کند :

رشد و تقویت اعتقادات دینی فرد، شناخت ارزش‌ها و معرفی آن‌ها به افراد جامعه، تأمین نیازهای اولیه‌ی افراد جامعه از طریق مشروع و صحیح ، امر به معروف و نهی از منکر ، ارائه و معرفی الگوهای موفق ، به کارگیری روش‌های تشویق و تنبیه و بی‌تفاوت نبودن در برابر کارهای نیک و منفی افراد ، تربیت افراد در محیط مساعد و مناسب ، دشمن شناسی، استفاده‌ی بهینه و هدفمند از ظرفیت‌های رسانه‌های جمعی.

منابع و ماخذ

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

* مفاتيح الجنان

- (۱) ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة، بیروت، ناشر: دار احیاء التراث العربی، جلد دوم، چاپ اول، بی تا.
- (۲) بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان استان قم، ۱۳۸۹/۸/۴
- (۳) تحریری، محمد باقر، اخلاق اجتماعی، نشر: قم: مرکز نشر هاجر (ناشر تخصصی زن و خانواده)، ۱۳۹۶
- (۴) جوهری، شکیبا سادات، سلوک جوانی: مجموعه متن های برنامه ای ویژه گروه های برنامه ساز جوان، نشر: قم: دفتر عقل، ۱۳۸۷
- (۵) حکیمی، مهدی، امام مهدی (عج) و آینده زندگی، نشر: مشهد: آستان قدس رضوی، شرکت به نشر، ۱۳۸۱
- (۶) خمینی (ره)، روح الله، صحیفه نور، جلد ششم، نشر: قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸
- (۷) دیلمی، احمد و مسعود آذربایجانی، اخلاق اسلامی، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۶
- (۸) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، بیروت، ناشر: دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۲ق.
- (۹) زمخشری، محمود بن عمر، مقدمه الادب، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.
- (۱۰) زینهاری، مهری، نقش تشویق و تنبیه در تربیت کودک (ماهنامه پیام زن)، شماره هفت، قم، ۱۳۷۱
- (۱۱) فاضل قانع، حمید، سبک زندگی بر اساس آموزه های اسلامی (با رویکرد رسانه ای)، نشر: قم: صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش های اسلامی، ۱۳۹۲
- (۱۲) فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم، جلد دوم، ۱۴۱۰ق.
- (۱۳) فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، چاپ دوم، قم، دارالهجره.
- (۱۴) قمی، عباس، کحل البصر فی سیره سید البشر (ص)؛ مترجم: جواد قیومی، مؤسسه ی نشر الکتب المذهبیه، قم، بی تا.

- ۱۵) کلینی ، ابوجعفر محمد بن یعقوب، مترجم: کمره ای، محمد باقر، ناشر : مؤسسه قائم آل محمد (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، جلد هشتم ، چاپ سوم ، ۱۳۷۵
- ۱۶) کوئن، بروس ، مبانی جامعه شناسی، ترجمه : فاضل توسلی، تهران: سمت، ۱۳۷۲
- ۱۷) مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن ، محمدحسین اسکندری، جلد اول ، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۱
- ۱۸) مصباح یزدی، محمدتقی، جامعه و تاریخ، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی ، ۱۳۷۲
- ۱۹) مصباح یزدی، محمدتقی، دروس فلسفه اخلاق اسلامی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی ، ۱۳۷۳
- ۲۰) مضمون بیانات مقام معظم رهبری در حرم رضوی، ۱۳۹۲/۱/۱
- ۲۱) مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، جلد پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴
- ۲۲) نوری طبرسی ، میرزا حسین ، مستدرک الوسائل ، ناشر: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث ، جلد دوم ، ۱۳۶۵
- ۲۳) وفایی، اعظم ، صدف عفاف، تهران، کانون اندیشه جوان ، ۱۳۹۰